

LITERATUROZNAWSTWO

Ян Чыхвін
Беласток

Матывы заходняга свету ў беларускай эміграцыйнай паэзіі

У беларускім прыгожым пісьменстве, як і ў літаратурах еўрапейскіх краін, што не спазналі каланіяльнай сістэмы, у сілу сваёй нацыянальнай цэнтрабежнасці і замкнёнасці, праблема вонкавага, па-за айчыннага свету не стаецца адной з ярка выяўленых стрыжнявых тэм, а застаецца – на працягу ўсяго яго гістарычнага шляху развіцця – пытаннем даволі-такі пабочным.

Запачаткаваны ў XI ст. у літаратуры Старажытнай Русі ігуменам Даніілам жанр хаджэнняў у Святую зямлю, відаць, з прычыны спецыфікі ўнутраных законаў паломніцкай літаратуры, якая лёгка пранікала ў жанр агіяграфіі або ўзбагачала летапісы, доўгі час не меў распрацоўкі гэтай тэматыкі і праблематыкі. У XIV ст. падчас станаўлення ўласна беларускай традыцыі з'яўляецца, праўда, яшчэ *Хаджэнне* Ігнація Смалянкіна, а ў канцы XVI ст. *Перагрынацыя* Мікалая Радзівіла Сіроткі – аднак, ужо як апошні твор беларускай паломніцкай літаратуры.

У сувязі з эпохай вялікіх геаграфічных адкрыццяў паступова наступае пераацэнка фундаментальных сярэднявечных каштоўнасцей. *Антытэза «свая – чужая» прастора набыла не рэлігійны, а геапалітычны характар*¹, і сакральная Святая зямля стала замяшчацца

¹ Сяргей Гаранін, *Шляхамі даўніх вандраванняў. Гістарычна-тэарэтычны нарыс развіцця беларускай паломніцкай літаратуры XII-XVI стст.*, Мінск 1999, с. 92.

культурнай прасторай рэнесанснага Захаду. Такая сутнасная перабудова вартасцей у новым свеце выдатна спрыяла ў іншых нацыянальных літаратурах развіццю жанру падарожжа, дзе тыповай фігурай вандроўніка і адкрывальніка новых земляў стаецца пірат, канкістадар і місіянер. Беларусы ж не мелі выхаду да абшараў „неаранай нівы” і таму жанр падарожнай літаратуры з XVII ст., прадстаўлены творамі Міхала Літвіна, Гальяша Пільгрымоўскага, Сымона Старавольскага, у тым ліку дзённікамі Адама Коменскага-Длужыка, Тэадора Білевіча, Самуіла Маскевіча, не знайшоў сваіх прадаўжальнікаў, не склаў моцную ўнутрыкультурную беларускую літаратурную традыцыю.

Тыя самыя працэсы праглядаюцца і ў беларускай літаратуры XX ст. У чэрвені-ліпені 1926 г. Максім Гарэцкі праехаў на чыгунцы ад Масквы да Благавешчанска, каб пазнаёміцца з жыццём беларусаў-перасяленцаў. Запісы, якія пісьменнік вёў у час паездкі, леглі ў аснову цыкла абразкоў, апавяданняў, нарысаў, замалёвак і дарожных нататак пад назваю *Сібірскія абразкі*. Аднак толькі асобныя творы з гэтага цыкла былі надрукаваныя ў перыёдыцы 1928 года – верагодна з-за сацыяльна-палітычнай сітуацыі. Але ж, магчыма, таксама і па прычыне не склаўшайся айчынай традыцыі гэтай літаратуры, адсутнасці „памяці” жанру вандровак Максім Гарэцкі не бачыў, відаць, патрэбы выдаць іх цалкам асобнай кнігаю.

Адразу пасля другой сусветнай вайны з’яўляецца *Іранскі дзённяк* Пімена Панчанкі (1917-1995), затым у другой палове 50-х і пачатку 60-х гадоў іншыя зборнікі таго ж паэта: *Кніга вандраванняў і любові* (1959), *Нью-Ёрскія малюнкi* (1960), *Тысячы небасцілаў* (1962), *Чатыры кантыненты* (1964). У тым самым часе альбо яшчэ пазней, як вынік паездак на міжнародныя кангрэсы і пасяджэнні ААН, як своеасаблівая творчая справаздача друкуюцца вершы і цыклы вершаў Максіма Лужаніна (1909-2001) – *З няблізкага падарожжжа, У Філадэльфіі, Амерыка спраўляе Хрыстова нараджэнне, За шта-там штат, Пятруся Броўкі* (1905-1980) – *Вайсковы аркестр на Брадвэй, Пятра Глебкі* (1905-1969) – *Сустрэчы з Амерыкай, Кастуся Кірэенкі* (1918-1988) – *«Рэчаньку» спяваюць амерыканцы* і Максіма Танка (1912-1995) – *Пражскі дзённяк*, шматлікія паасобныя падарожныя вершы, напрыклад, *У Галандыі, Булонскі лес, Неапаль, Форум Раманум, Стамбул* і інш.

Амаль усе гэтыя творы – вынік замежных уражанняў – як і ў папярэдніх стагоддзях беларускай гісторыі, аказаліся з’явамі спарадычнымі і ў творчых біяграфіях пісьменнікаў, і ў агульным

літаратурным працэсе. Выдзяляюцца яны толькі яшчэ мацней выяўленым супрацьпастаўленнем жыцця *тут* і *там*, кантрастнай заангажаванасцю сацыяльна-палітычным ладам, прапагандай ідэалагічных і этычна-маральных каштоўнасцей ды ідэалаў новага, савецкага чалавека.

Іншы падыход да праблемы вонкавага, па-за айчыннага свету, назіраецца ў беларускіх пісьменнікаў Польшчы (Дзмітры Шатыловіч – 1926 г. нар., Алесь Барскі – 1930 г. нар., Сакрат Яновіч – 1936 г. нар.) і, безумоўна, у тых творцаў, што выпадковаю сілаю гістарычных падзей змушаны былі асесці на сталае месца жыхарства за межамі радзімы: у Заходняй Еўропе або – найчасцей – за акіянам, у Злучаных Штатах Амерыкі.

Заходні свет, еўрапейскі і паўночнаамерыканскі, у самым шырокім сэнсе знаходзіць сваё адлюстраванне амаль што ва ўсіх тэкстах беларускіх эміграцыйных паэтаў. Ён выяўляецца па закону дыялектыкі як антытэза ў форме скразных матываў адчужанасці, беспрытульнасці, лішняга чалавека, хандры, адчаю, рэзігнацыі, настальгіі, з аднаго боку, а з другога – згушчанасці нацыянальных пацуюцаў, эмоцый ды ўзнёслых перакананняў пра нестандартны лёс айчыны, яе гісторыю, мову, палітычны лад. Гэтае „душараздзіральнае”, амбівалентнае і амаль усеагульнае для эмігрантаў становішча было трапна ўлоўлена ў паэтычнай фразе Масеем Сяднёвым (1913-2001):

І сьвет ня быў ужо для нас,
а самі мы былі асобным сьветам.
*Асьлепленасьць*²

У прамым, аднак, значэнні заходні свет не стаецца стрыжнявой тэмай. Ён не з’яўляецца аб’ектам мэтанакіраванага, уважлівага апісання, мастацкага даследавання. Калі Тамара Казевіч піша пра Масея Сяднёва, што паэт *з сваёй роднай мовы на чужыне стварыў (...)* асобны свет і жыў у ім³, то гэтая характарыстыка ў роўнай ступені датычыцца і іншых эміграцыйных творцаў. Усе яны без выключэння жылі інтэнсіўна ў першую чаргу, як сказаў той жа Сяднёў, *відзеннем Бацькаўшчыны*, яе культурна-

² Масей Сяднёў, *Патушаныя зоры*, Нью-Ёрк – Мюнхэн 1975, с. 86.

³ Тамара Казевіч, *Паэзія Масея Сяднёва (нарыс)*, [у:] Масей Сяднёў, *А часу больш, чым вечнасць. Вершы*, Глен Коў – Нью-Ёрк 1989, с. 127.

духоўнымі і палітычна-нацыянальнымі інтарэсамі. Стараліся паспець за бягучымі падзеямі на радзіме, часта пры тым трацячы, мабыць, найважнейшае: метафізічную глыбіню свайго паэтычнага выказвання.

Тым не менш гэтыя вершы, дзе заходні свет праяўляецца тэматычна, не былі агітацыйнымі тэкстамі ў значэнні савецкай літаратурнай практыкі. Не было ў іх таксама савецка-беларускай паэтызацыі і ідэалізацыі жыцця і працы так званага простага чалавека з усёй ягонай сацыяльна-ідэалагічнай атрыбутыкай. Тое месца поўнасю займаюць балючыя пытанні нацыянальнага і палітычна-ідэалагічнага процістаяння, існавання-барацьбы, а таксама псіхалагічная лірызацыя шматмернага чалавечага я.

Такім чынам, заходні свет уваходзіў у паэтычныя творы беларускіх эмігрантаў вельмі фрагментарна, аказіянальна, і калі ўваходзіў, то ў першую чаргу знешнімі прыкметамі і рэаліямі, тымі сваімі яркімі бакамі, якія паэтам – традыцыйна звязаным са светам сялянства – па кантрасце адразу кідаліся ў вочы: магутныя гарады ў жалезе і бетоне, магістралі, масты, хмарачосы, машыны, іншыя дзівосы краіны, веліч і прыгажосць прыродных з’яў. Асабліва ўражваў акіян, затым вадаспад Ніагара, пустыня Нявада, рака Гудзон, возера Мічыган. Адна за адной мільгаюць у вершах або ў іх назвах такія заходнія найменні, як Баварыя, Берлін, Мюнхен, Венецыя, Равенна, Нью-Ёрк, Брандэй, Бруклін, сабвэй, гайвэй, а таксама Швейцарыя, Італія, Капры, Парыж, Сыцылія, Гранада, Грэцыя, Крыт, Лісабон і г.д. і г.д.

Гэта былі для беларускіх эміграцыйных паэтаў гучныя, нават экзатычныя назвы-вобразы, каштоўныя самі па сабе, напоўненыя новым жыццёвым зместам, канкрэтыкай, трохмернасцю. Яны захоўвалі ў вершах сваю прадметнасць, не перарасталі ў сімвалічныя знакі-тропы. Праз іх адбывалася выразная прасторавая лакалізацыя лірычных здарэнняў, замацаваных за гэтым месцам. І дзякуючы гэтаму парадкаванню лірычнага руху ў лакалізаванай прасторы ішло паступовае абнаўленне заштампаванага ў 30-50-ых гадах савецка-айчыннымі паэтамі беларускага верша як на ўзроўні лексікі, айдалогіі, так і ідэйна-тэматычным.

Асабліва многа назваў гарадоў і краін увёў у свае лірычныя вершы Рыгор Крушына (1907-1979), які, відаць, шмат падарожнічаў па свеце як турыст ці па іншых прычынах. Карыстаючыся ў прыватным жыцці, як вынікае з ягонай вершатворчасці, гарацьянскім дэвізам *carpe diem*, гэты беларускі „апостал кахання” лавіў даслоўна

на кожным кроку па-свойму разумець хвіліны шчасця, цялеснай радасці, задаволенасці і „заморскай” прыгажосці. Ягонае *dolce vita* арыгінальна спалучалася – і, здаецца, упершыню ў беларускай паэзіі – з маніфэставаным *dolce far niente*. І ўпершыню таксама тут заходні свет выяўляў сябе праз прадметны свет бесклапотнага абы-вацеля, спажыўца культуры сярэдняга класа, мешчаніна: стрыжаны садок, віла, гавайская гітара, раяль, пляж, бікіні, кабарэ, начныя клубы, голяы і паўголяы гішпанскія сеньярыты, андалузкі, італьянскія мадонны.

Маладая андалузка
Выйшла ў скокі. Любата!
Сьвету цесна, колу вузка,
Паліць сьмехам жывата.
*Маладая андалузка*⁴

Я раніцою ў белай вілі
Адчуў усё: і кветак пах,
І рыбы смак, што налавілі,
І сілу сьвежасьці ў руках,
І кіпень песні ў кіпарысе,
І ў сонным моры сонца ўсход...
На лёгкім чоўне зь сінёрынай
Мы паплывем паўз берагі.
*На лёгкім чоўне*⁵

Я гляджу, дзіўлюся цуду –
Лашчыць іншую магу.
*Рэйну зь Нёманам ня зьліцца*⁶

Беларускія паэты, пазбаўленыя айчыны, атручаныя лёсам выгнаннікаў-уцекачоў, усе яны, аднак жа, былі заварожаны веліччу і мацатою заходняй урбаністычна-машыннай цывілізацыі, яе матэрыяльным побытавым высокім узроўнем і, натуральна, не маглі ўстрымацца ад таго, каб не выказаць свайго захаплення ёю, каб не прызнацца ў неўтаймаванай любові да яе, каб, урэшце, не эстэтызаваць яе і ідэалізаваць, як той жа Рыгор Крушына і Міхась Кавыль:

⁴ Рыгор Крушына, *Вясна ўвосень*, Нью-Ёрк – Мюнхэн 1972, с. 79.

⁵ Рыгор Крушына, *Выбраныя творы (1927-1957)*, Нью-Ёрк 1990, с. 100.

⁶ Рыгор Крушына, *Вячорная лірыка*, Нью-Ёрк – Мюнхэн 1963, с. 89.

Дзякуй Богу, што занесены
На шчаслівую зямлю.

*Ці пачуе*⁷

Я цябе ня цураюся, Захад.
Тваю сілу, культуру і рух
Не адкінуў пагардай-замахам
*Сугучча*⁸

Турынгія-царыца!
Зялёныя лясы...
Ніяк мне не упіцца
Віном твае красы.

*Турынгія-царыца*⁹

Дзякую, Амэрыка,
Мая другая Случчына,
За ўтульны куток ды за белыя зоры!
*Дзякую, Амэрыка*¹⁰

І Масей Сяднёў пісаў:

Чужынец, я ў цябе пражыў
жыцця майго часціну
і нейк патрапіў прырасці
да караню твайго я сэрцам.
(...)
Ты, Мюнхэн, да спадабы мне.
Люблю твае я вуліцы і плошчы.
Люблю я ўсё (...)
(...)
Ад радасці я забываў сябе ня раз,
што існую на гэтым сьвеце.

*Мюнхэн*¹¹

І ён жа таксама не мог не сказаць:

Я люблю Нью-Ёрк і гатовы памерці ў ім.
*Нью-Ёрк*¹²

⁷ Рыгор Крушына, *Выбраныя творы...*, с. 30.

⁸ Рыгор Крушына, *Дарогі, Нью-Ёрк – Мюнхэн* 1974, с. 49.

⁹ Міхась Кавыль, *Міжагнёўе. Выбраныя творы*, Нью-Ёрк 1990, с. 14.

¹⁰ Тамсама, с. 189.

¹¹ Масей Сяднёў, *Ачышчэньне агнём. Вершы*, Глен Коў – Нью-Ёрк 1985, с. 74, 76.

¹² Тамсама, с. 106.

Мы, беларускія эмігранты, маем свой змераны й добра запам'я-
таны азімут ад месца нашага прабывання да нашай мэты – Беларусі.
І гэты азімут мы завем азімутаў сэрца¹⁵.

Можна сказаць з упэўненасцю, што Наталля Арсеннева праз усё
сваё жыццё эмігранта перш за ўсё кіравалася менавіта гэтым „азіму-
там сэрца”. Толькі ў апошніх яе вершах (60-ыя гады) мы знаходзім
ускоснае, ледзь прыкметнае прыняцце Амерыкі як свай:

Зноў восень...

Свая ўжо...

Ня першыя

або

вечер з Гудзону

сяння нейкі зусім беларускі!

Больш ня хочацца быць пэсымістам.

*Час – ня час*¹⁶

У творчасці ж Янкі Юхнаўца (1921 г. нар.) і такога следу няма –
няма ніякіх знешніх пацверджанняў прамой падзякі заходняму свету
за што-небудзь. Праз ягоныя вершы скразным лейтматывам прахо-
дзіць думка, выказаная ім яшчэ ў ранні перыяд творчасці, у 1949
годзе:

Чужацкія абшары дзівяцца

прышэльцу ад чужых

*У краіну далёкую*¹⁷

Аднак паэтычная творчасць Янкі Юхнаўца, у процілегласць до-
сыць павярхоўнай ва ўспрыняцці заходняга свету паэзіі таго ж Ры-
гора Крушыны, прасякнута амерыканскай культурай на ўзроўні глы-
бінным, можна сказаць, сутнасным для арганізацыі мастацкага тэк-
сту. Менавіта амерыканская паэтычная культура праходзіць праз
усё ягонае нерэгулярнае, арытмічнае вершаскладанне, своеасаблі-
вую фантазмагарычна-прыродную вобразнасць, а таксама паэтыку

¹⁵ Гл.: „Спадчына” 1997, № 4, с. 84.

¹⁶ Наталля Арсеньева, *Між берагамі...*, с. 265, 270.

¹⁷ Янка Юхнавец, *Сны на чужыне. Выбраныя творы*, Мінск 1994, с. 32.

твораў, заснаваную на фрагментарнасці фрагментаў, алюзіі, лаканічнасці, рассыпанасці традыцыйнага паэтычнага слоўніка мастацкіх сродкаў выразнасці. Вось толькі адзін прыклад:

Сабака бяздомны?.. Значыць, грамадства шукай!
Дабраахвочы ўчынак – дай недапаможнаму...
Людцы слыхам-вушамі хліпаюць,
прыкроніцца як да раю блізкага.

На просьбы нядбаючы, людзі самі
на пляцы розніцаў жыцця... Мы ж нашы!
Цяплішчы ад будоўляў даўно агашаныя...
Свабода – успамін: у маленстве радасць.

Балазе абняхасным думкам –
незасыпаныя мерцвякі...
Жыццю навучылі ўбогія клумкамі –
сэрцу балюча, страты родныя
*Жыццё зноў весціць...*¹⁸

Янка Юхнавец карыстаецца паэтыкай, якая – па прынцыпах англасаксонскага мадэрнізму – жывілася размаітымі калажамі, мантажамі і асамбляжамі. Вядома, у Янкі Юхнаўца гэтая паэтыка беларусізаваная. Ён, аднак, як і відны прадстаўнік гэтага мадэрністычнага накірунку Эзра Паунд, якога зрэшты аўтар *Шораху моўжнасці* тлумачыць на беларускую мову, стаіць у беларускай паэзіі цалкам адасоблена і надта далёка ад аналітычна-даследчыцкага прачытання.

Пераклады з заходнееўрапейскіх літаратур займаюць значнае месца ў творчасці таксама Наталлі Арсенневай. У ваенныя гады, знаходзячыся яшчэ ў занятым немцамі Менску, яна перакладае на беларускую мову асобныя творы Герхарда Гаўптмана, Генрыхы Клейста, Вільяма Шэкспіра, Ёгана В. Гётэ. Аўтар *Файста* асабліва магнетызаваў беларускіх эміграцыйных паэтаў. Нямецкай і англійскай класічнай літаратурай захапляюцца ў эміграцыйны перыяд Масей Сяднёў і Алесь Салавей. Першы перастварае па-беларуску семнаццаць санетаў Гётэ, колькі твораў Генрыхы Гайнэ, Райнера М. Рыльке, Эдуарда Ф. Мёрыке і вершы італьянскага паэта Позыяга Адраджэння Буанароці Мікеланджэла, у творчасці якога побач з перакананнем аб фізічнай і духоўнай прыгажосці чалавека гучаць трагічныя ноты, выкліканыя крызісам рэнесансных ідэалаў.

¹⁸ Тамсама, с. 67.

І што, можа, найважнейшае для Масея Сяднёва – гэтыя пераклады не існавалі для яго самі па сабе. Ён ставіць іх у сваіх паэтычных зборніках у адным радзе са сваімі вершамі, ствараючы такім чынам поле новага ў беларускай культуры вопыту паэтычнага „супрацоўніцтва”, паэтычнай „узаемапарукі”, своеасаблівага выраўнівання творча-лірычных патэнцыялаў еўрапейскага Захаду і славянскага Усходу. Урэшце, гэтая паэтычная практыка ці не была адмысловым працягам традыцыі, запачаткаванай у свой час наймаладым беларускім класікам Максімам Багдановічам.

Алесь Салавей жа, менш прадуктыўны ў перакладчыцкай дзейнасці (ім пераствораны фрагменты *Калевалы*, некаторыя вершы Райнера М. Рыльке, Макса Дунна), перасыпае – як ніхто іншы з эміграцыйных паэтаў – свае паэтычныя тэксты шматлікімі заходне-еўрапейскімі рэмінісцэнцыямі, аздабляе іх культуралагічнымі знакамі самай высокай пробы. Раз-пораз у ягоных вершах гучаць імёны: Бетховен, Вагнер, Бах, Моцарт, Дантэ, Шэкспір, з’яўляюцца антычна-лацінскія крылатыя выказванні, такія, як напрыклад: *Ad astra. Gloria mundi. In hoc signo vinces*. Ён, падобна як Масей Сяднёў, досыць часта карыстаецца цытатамі-эпіграфамі з Гётэ, Гайнэ, Дыкенса, Байрана, Лангфела.

Гэтыя чужамоўныя (запісаныя лацінкаю) эпіграфы, як і лацінскія крылатыя выказванні або нямецкія фразеалагізмы (тыпу *Fröhliche Weihnachten, O mein Gott, keine Platz*), ці паасобныя словы (*Weg, Frau*), ці імёны жанчын (*Mindy Fox, Annaliese Rümmelein*), уведзеныя ў тканіну беларускага верша, пабудаванага звычайна на айчынна-сялянскіх рэаліях, значна гэты верш абнаўлялі і ўзбагачалі. Асабліва станоўчую ролю адыгрываў эпіграф. Стаючыся арганічным кампанентам тэксту, эпіграф падкрэсліваў ягоную суаднесенасць з тэкстамі іншых аўтараў і іншых эпох, а таксама дзялягічнасць і адкрытасць межаў беларускага верша.

Як бачым, элементы першачарговай заходнееўрапейскай культуры і такім спосабам уваходзілі ў творчасць беларускіх эміграцыйных паэтаў. Варта падкрэсліць, што гэтага не маглі напоўніцу дазволіць сабе пісьменнікі Савецкай Беларусі, дзе больш жорстка дзейнічаў закон размежавання жанраў па „чысціні”, па ідэалагічнаму прынцыпу „свой” – „чужы”.

Найбольш адкрытымі на такія заходнееўрапейскія культуровыя ўплывы аказаліся Алесь Салавей, Масей Сяднёў і Наталля Арсеннева, часткова Міхась Кавыль (1915 г. нар.), а зусім закрытым у гэтым плане паўстае перад намі Рыгор Крушына. Шлях,

аднак, гэтых зацікаўленняў заходняй культурай быў таксама непаслядоўны, нерэгулярны, досыць прыхатліва-выпадковы. Тым не менш беларускія эміграцыйныя паэты, напаўняючы свае тэксты чужамоўнай лексікай, прымяняючы іншыя стылістычна-кампазіцыйныя прыёмы, выразна асвятлялі досыць „счарсцвелы” за гады савецкай практыкі беларускі верш, які такое аднаўленне прымаў арганічна, таму што ў асноўным не адбывалася разбурэння ні традыцыйнага вершаскладання, ні паэтычнай нацыянальнай тэматыкі і вобразнасці.

На пачатку дзесяностых гадоў гэту тэндэнцыю працягне маладое пакаленне паэтаў новай Беларусі, а зацікаўленне заходнім светам прынясе кнігу Леаніда Дранько-Майсюка (1957 г. нар.) пад нечаканай назваю *Стомленасць Парыжам*.

S U M M A R Y

Evolution of Western topics in Belorussian literature from the sources to the present times. Qualitative new approach towards given problem in the works of Belorussian emigration poets. Western world in the poetry of N. Arsenevoy, M. Sedneva, Y. Yuhnovca, A. Solovia, R. Krushiny.